

רפאל שוח"ט

ההאמינו חכמי הקבלה כי העולם נברא בשישה ימים? דיון במשך זמן הבריאה בתפיסתם של הוגי הקבלה בימי הביניים ובעת החדשה

חלק א

1. משך הבריאה לפי מקובלי ספרד ואיטליה

כבר עמד גוטליב על מיעוט הדיון על התהוות העולם הגשמי בספרות הקבלה לעומת ריבוי הדיונים על כך בספרות הפילוסופית בימי הביניים.¹ והדבר נכון במיוחד בקשר להתהוות העולם הפיזי, שהרי הדיון בספרות הקבלה על התהוות העולמות הרוחניים העליונים תופס מקום מרכזי בספרות זו. ולכן, כל ניסיון לדלות מן הדיון את עמדתם של הוגים קבליים על התהוות העולם הפיזי דורש עיון מיוחד במקומות הספורים שבהם דנו בכך. ואם קיים קושי לעמוד על עמדת הוגי הקבלה בסוגיית התהוות העולם הפיזי, גדול הקושי שבעתיים להבין מתוך דבריהם שאלות ספציפיות הנוגעות במהות ימי הבריאה הכתובים בספר בראשית. ועל כן, אם נשאל את השאלה האם ששת הימים של ספר בראשית הם ימים כפשוטם, כלומר יחידות זמן של 24 שעות כפול שש או שמדובר ביחידות אחרות, יש צורך לבחון את הדבר בצורה מדוקדקת. גם אין לתמוה אם נמצא אצל חכמי הקבלה השקפות שונות מאלה של חכמי המחקר כיוון שבהגות הקבלית התפיסה הבסיסית היא על-פי מסורת ולכן לא נרתעו מלחלוק על חכמי המחקר בנושאים עקרוניים בתורת הבריאה.² אין ברצוני כאן למצות את מכלול הדיון בבריאת העולם אצל ההוגים שאדון בהם אלא להתרכז בנקודה אחת בלבד, והיא היחס שלהם אל ששת ימי הבריאה כיחידות זמן. על-פי פשוטו של מקרא קיים קושי מסוים לפרש את ימי הבריאה כימים כפשוטם, שהרי אורכו של יום נבחן באופן אסטרונומי על ידי סיבובו של כדור הארץ כלפי השמש. סיבוב שלם של כדור הארץ כלפי השמש אורך כעשרים וארבע שעות. ואמנם, לפי המסופר בספר בראשית, השמש והירח נבראו רק ביום הרביעי, אם כן מה פשר הכתוב: "ויהי ערב ויהי בקר יום אחד...יום שני...יום שלישי"? הרמב"ם הזכיר שאלה זו בזמנו וכתב:

1 א' גוטליב, "לתפיסת בריאת העולם בתורת הקבלה", מחקרים בספרות הקבלה, ת"א תשל"ו, עמ' 18.
2 גוטליב הראה, לדוגמה, כי ר' עזרא לא סלד מתורת הבריאה האפלטונית כפי שסלד ממנה הרמב"ם. גוטליב, מחקרים בספרות הקבלה, עמ' 21-23, וכן עמ' 82-83.

מה שאתה מוצא מפורש בדבריהם של כמה חכמים שהיה זמן נמצא לפני בריאת העולם – זה מוקשה מאוד. כי זאת היא דעתו של אריסטו, שאותה הבהרתי לך. הוא חושב שאין להעלות על הדעת תחילה לזמן. וזה מגונה. ומה שגרם למחזיקים בדעה זאת – מה שמצאו יום אחד [בר' א, א] ויום שני [שם שם, ח]. המחזיק בדעה זאת פירש את הדבר כפשוטו וטען: אם אין גלגל סובב ואין שמש, על-פי איזה דבר נמדד יום ראשון?³

טענת אריכות ימי הבריאה לפני היום הרביעי והשימוש בטענה זו כלימוד אב לכלל ששת ימי הבריאה יכולה להוות בסיס פרשני לגיטימי וקרובה היא לפשוטו של מקרא. ברם, לא הרמב"ם שם ולא מקובלי ספרד צעדו בכיוון זה. המקובלים ראו קשר הדוק בין התהוות העולם הפיזי לשורשו הרוחני.

1א. הדרשה מספר שמות: "כי ששת ימים"

בקרב מקובלי ימי הביניים עמדה הדרשה על הפסוק "כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ" (שמות כ, יא) כמוטיב מרכזי בדיון על משך הבריאה. כבר ב"ספר הבהיר" נדרש סיפור ימי הבריאה שלא בצורה טמפורלית: "אמרו לו חבריו וכן קבלתי מדכתב כי ששת ימים עשה ה' (שמות כ, יא) כד"א ששה כלים נאים עשה הקב"ה"⁴. הכלים הנאים מהווים מעין כוח אלוקי המנהיג את העולם: "והיינו, כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ. בששת לא נאמר, מלמד כי כל יום ויום יש לו כח לבדו"⁵. גם בספרות הזוהר הייתה דרשה זו ידועה: "תאנה, כתיב כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ, ששת ימים ודאי ולא בששת, והני יומין קדישין עלאין אקרון יומי דשמא קדישא אתכליל בהו ואינן אתכלילין ביה"⁶. כאמור, פסוק זה מעשרת הדברות, המחסיר את האות בי"ת, עמד במרכז הדיון של חכמי ספרד בשאלת טיבם של ימי הבריאה.

הרמב"ן בפירושו לספר שמות כתב: "ודרך האמת כתבתיו בפסוק ויכלו, ומשם תשכיל ותבין כי ששת ימים עשה ה' לא יחסר בי"ת. אבל כי ששת ימים עשה ה' וביום השביעי שבת וינפש"⁷. למה הכוונה? הרמב"ן כתב על הפסוק בפרשת יתרו, "כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ", שאילו רצתה התורה לספר כאן על משך זמנה של בריאת שמים וארץ, צריך היה להיות כתוב "כי בששת ימים", אבל אומר הרמב"ן כי האות בי"ת אינה חסרה כאן מכיוון שבעשרת הדברות אין התורה באה לספר על משך זמן בריאת העולם אלא על אופן בריאתו. יש מבנה של העולם המכונה "ששת ימים". ששת הימים של מעשה בראשית מקבילים לשש ספירות הבניין

3 רמב"ם, מו"נ, ח"ב, ל (מהדורת מ' שורץ, ת"א תשס"ג, עמ' 362).

4 ספר הבהיר עם פירוש אור הגנוז, בהוצאת מרגליות, ירושלים תשל"ח, סימן 57, עמ' 26. וראה ד' אברמס, ספר הבהיר על פי כתבי היד הקדומים, לוס אנג'לס תשנ"ד, עמ' 139.

5 הבהיר, שם, סימן 82, עמ' 36. וראה מהדורת אברמס, לעיל הערה 4, עמ' 151.

6 זוהר, ח"ב פט ע"ב. וראה גם זוהר, ח"א רמז ע"א; ח"ב לא ע"א; ח"ג צד ע"ב; ח"ג רח"ץ ע"ב; ח"ג שא ע"ב.

7 רמב"ן על התורה, שמות כ, יא (הוצאת שעוועל, ירושלים תשי"ט, א, עמ' תג).

ההאמינו חכמי הקבלה כי העולם נברא בשישה ימים?

מחסד עד יוסד ויום השבת שאין בו מלאכה הוא כנגד ספירת המלכות "דלית לה מגרמה כלום". כמו כן, כתב הרמב"ן על הפסוק "ויכלו השמים והארץ" (בראשית ב, א), כי המבנה הבסיסי הזה טמון גם בסדר ימי העולם, וכך ששת אלפי שנות ההיסטוריה עומדות כנגד ששת הימים שהם כנגד שש הספירות. "כי ששת ימי בראשית הם כל ימות עולם, כי קיומו יהיה ששת אלפים שנה, שלכך אמרו יומו של הקב"ה אלף שנה"⁸. רעיון זה מופיע גם ב"ספרא דצניעותא": "שתא אלפי שנין תליין בשתא קדמאי"⁹. האם פירוש זה בא להוציא ממה שמסופר בספר בראשית על שישה ימים של משך זמן הבריאה או שמא זהו ממד אזוטרי הקיים במקביל לפשוטו של מקרא הנכתב בספר בראשית? הרמב"ן עצמו תפס את הדרך השנייה וכתב:

ודע כי הימים הנזכרים במעשה בראשית היו בבריאת השמים והארץ ימים ממש, מחוברים משעות ורגעים, והיו ששה בששת ימי המעשה כפשוטו של מקרא. ופנימיות הענין יקראו ימים הספירות האצולות מעליון, כי כל מאמר פועל הויה תקרא יום, והיו ששה, כי לה' הגדולה והגבורה, והמאמרים עשרה, כי הראשונות אין שם יום נתפס בהם. והפירוש בסדור הכתובים בזה נשגב ונעלם, ודעתנו בו פחות מטפה מן הים הגדול.¹⁰

הרמב"ן אם כן דגל בשיטת קורלטיבית: ימים רגילים למטה המקבילים לספירות העליונות למעלה. לדבריו, רק לספירות כתר חכמה ובינה אין מקבילות למטה בימי הבריאה, אך מן הספירות גדולה (חסד) וגבורה ומטה יש מקבילות בששת ימי הבריאה. גוטליב דיבר על היחס הפרדיגמי בין ימי בראשית לבין שבע הספירות על-פי הרמב"ן, ש"אין להתאים את פרטי המעשים שבכל יום ויום כמקבילים לגילויי הספירות השונות"¹¹. מובן שמיד עולה שאלתו של הרמב"ן: איך ייתכן שהיו ימים לפני בריאת השמש והירח? לכך טען הרמב"ן כי האור של יום הראשון שימש שלושה ימים, בהארה בצורה של יום ולילה, וביום הרביעי המאורות מילאו את מקומו. "אבל לדעתם האור שמש שלושה ימים, וברביעי נאצל ממנו ונעשו בו אז ממנו שני המאורות האלה"¹². נראה כי הבעיה באה על פתרונה. עם זאת יש דעות שונות בדבר, והרבה מפאת משקלו של הפסוק "כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ", החסר אות ב"ת. הפירוש הקבלי לפסוק זה, כאמור, היווה כעין קו מנחה או מוטיב מרכזי שחזר על עצמו בקרב מקובלי ספרד ואיטליה. בדרשה המיוחסת לר' עזרא מגירונה, בן זמנו של הרמב"ן, התפרש הפסוק מספר שמות בדרכו של הרמב"ן. בכתב-יד אנונימי המפרש את ספר בראשית, נכתב משמו כך:

היפלא מה' דבר. וכן נשי למך לו ענין, ואם לא נדעהו, כי התורה ארוכה מארץ מדה וכו' ואם בעינא הדברים מיותרים וכו' כמו שכתב החכם ר' עזרא ז"ל בפי' ההגדות כשתראה

8 בראשית רבה יט, יד; רמב"ן, בראשית ב, ג (שעוועל, א, ל-לא).

9 ספרא דצניעותא עם ביאור הגר"א, וילנא תרמ"ב, פרק א, ט ע"א.

10 רמב"ן על התורה, בראשית א, ג (הוצאת שעוועל, עמ' טו-טז).

11 א' גוטליב, מחקרים בקבלה הקדומה, ת"א תשל"ו, עמ' 67.

12 רמב"ן על התורה, בראשית א, יד (הוצאת שעוועל, עמ' כב).

ענין בתורה שיראה לך אות מיותרת או חסרה תדע כי בו ענין גדול כמו – כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ – כי פירשו כל המפרשים כי הוא כמו הנמצא בית ה' ויחסר ב', ולפי הקבלה האמתית אלו היה שם ב' תאבד כוונת התורה בענין ההוא.¹³

ר' עזרא כתב כי כל אות שבתורה יש לה משמעות. יתרה מזו, כשיש אות הנראית מיותרת או חסרה, כנראה יש לה משמעות יתרה. המחבר הביא כאן בתור דוגמה את הפסוק מספר שמות "כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ", שאם היינו מפרשים אותו "כי בששת ימים", תאבד כל המשמעות הגנוזה בו.

בדומה לרמב"ן, ולדרשה המיוחסת לר' עזרא, ביאר גם ר' בחיי בן אשר מסרגוסה. כידוע, ר' בחיי היה תלמידו של הרשב"א וגם הוא מבית מדרשו של הרמב"ן.¹⁴ על אותו הפסוק מספר שמות, "כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ" כתב: "על דרך הפשט שעורו בששת". כלומר, לפי פשוטו של מקרא חסרה כאן האות ב"ת אם התורה מנסה לציין את משך זמן הבריאה. אבל שלא כדרכו של הרמב"ן הוסיף ר' בחיי: "ועל דרך השכל: ששת ימים עשה ה' ובכלל החדוש הם, וזה יורה כי הזמן נברא. ואלו אמר בששת ימים היה מורה כי הזמן היה קדמון". כלומר, אילו היה כתוב "בששת" הייתי חושב כי הזמן קדמון ושהאל ברא את העולם בתוך יחידת זמן מסוימת. התורה אכן התכוונה לומר כי העולם נברא באמצעות ששת הימים אבל לא סופר במעשה הבריאה על שום יחידת זמן שהרי הזמן גם הוא נברא בששת הימים.¹⁵

13 המכון להיסטוריה יהודית, ורשה, 760, בית הספרים הלאומי, המכון לתצלומי כת"ס 30948. בפירושו האגדות לר' עזריאל מגירונה, המביא מדברי ר' עזרא, יש דברים דומים אך ללא הפסוק הנדרש. "כן יש פרשיות בתורה ומקראות שיראה למי שאינו יודע טעמי פירושים שהם ראויים לישרף ולמי שהשיג לדעת פירושים יראה שהם גופי תורה, והמחסר אות אחת או נקודה אחת מהם כמון שהוא מחסר גוף השלם, ואין הפרש בין אלופי עשו ובין עשרת הדברות שהכל דבר אחד ובנין אחד... וכשתראה פסוק וידמה בעיניך שאין האותיות והתיבות מתחברות זו בזו אע"פ שאין שכלך משיג לתת טעם לדבר אל תחשוב שאין להם טעם, אך חשוב שהם דברים שאין בכח בדעתך להשיגם מפני שהם נפלאים אמורים כן לענין מוכרח ומצדק" (י' תשבי, פירושו האגדות לרבי עזריאל, ירושלים תשמ"ג, עמ' 38-39). גם אם התוכן דומה, אין הוא מביא את הפסוק הנידון אלא מזכיר את "עשרת הדברות". האם כתב היד הוא פירוש מר' עזרא שאבד או שמא דברים שנוספו על דברי רבי עזרא? קשה להכריע.

14 על מקומו של ר' בחיי בחוג פרשני הרמב"ן ראה א' גוטליב, הקבלה בכתבי ר' בחיי בן אשר, ת"א תשל"ל, עמ' 226-214.

15 חשוב לציין כאן כי רוב חכמי ישראל בימי הביניים סברו כי הזמן נברא. ראה רס"ג, אמונות ודעות, מאמר א, הראיה הרביעית, לייפציג תרי"ט, עמ' 22-24; רמב"ם, מו"נ, ח"ב, יג (ת"א תשס"ג, עמ' 297-298); וראה דיון על שיטה זו אצל ש' קליין ברסלבי, פירוש הרמב"ם לסיפור בריאת העולם, ירושלים תשמ"ח, עמ' 139-231; רשב"א, שו"ת סימן תי"ח, ירושלים תשנ"ז, עמ' ריג; ר' יוסף אלבו, ספר העקרים, ירושלים תש"ך, מאמר שני, יח, פ' ע"א-פה ע"א; ר' עובדיה ספורנו, ביאור על התורה, ירושלים תשמ"מ, בראשית א, א, עמ' ט; ר' יוסף אירגאס, שומר אמונים, ויכוח שני, סימן יז, ירושלים תשכ"ה, עמ' סה; הרמ"ע מפאנו, עשרה מאמרות, ירושלים תשמ"ח, מאמר א, ח"י, טז, עמ' שנד-שנה. אלא שכאן, הרשב"א טען כי אין לדבר כלל על בריאה של ששת הימים בזמן, כיוון שכתוב "כי ששת ימים" חסרה האות ב"ת. כלומר, גם ששת הימים לא היו בממד הזמן. וראה הוויכוח שבין ההוגים השבתאיים בנושא זה, אצל נ' יושע, "הבריאה והזמן: ויכוח תיאולוגי פילוסופי של אקארדו עם נתן העזתי", מחקרים במחשבת ישראל, יב (תשנ"ו), עמ' 259-284.

ההאמינו חכמי הקבלה כי העולם נברא בשישה ימים?

לאחר מכן הביא ר' בחיי את דברי הרמב"ן כי ששת הימים מקבילים לששת אלפי שנות ההיסטוריה: "ועל דרך הקבלה: כי ששת ימים הוא זמן עמידת העולם בישובו".¹⁶ מעניין הדבר שר' בחיי ציין שפירושו הוא על דרך השכל. כלומר, לפיו, הגיוני הוא לטעון כי גם הזמן נברא ולכן אין לדבר על מושג של זמן אלא לאחר ששת ימי הבריאה. והדבר תמוה, האם לפי ר' בחיי הפירוש על-פי הפשט סותר את הפירוש על-פי השכל? נראה לי כי כוונתו לומר כי אילו פירשנו את הסיפור המקראי על-פי פשוטו, היינו אומרים "כי ששת" פירושו כמו "כי בששת", אבל השכל מכתוב שהזמן נברא גם כן, ולכן יוצא כי אין לפרש "כי בששת" כיוון שהזמן לא קדם לבריאה.

ספר מערכת האלוקות מיוחס לר' פרץ,¹⁷ אלא ששולם טען שאין מדובר בר' פרץ בן יצחק הכהן אלא בר' פרץ אחר וייתכן שהוא בן זמנו של הרשב"א וקצת לאחוריו. כפי שכתב א' אלקיים, הספר: "מסכם באופן ברור, תמציתי ושיטתי את העמדות הקבליות של חוגי המקובלים בקטלוניה, בעיקר חוג תלמידי הרשב"א ור' יצחק טודרוס".¹⁸ בעל "ספר מערכת אלוקות" כתב כי שם אלוהים המופיע בפרשת בראשית רומז לספירת הבינה, "אם הבנים", והיא האצילה את שבע ספירות הבניין שהן ששת ימי בראשית: "והימים רומזים לשבע הנצלות ממנה... ומפני שכל מעשה בראשית על ידיה [על ידי הבינה, שם אלוקים] והיא אשר האצילתו וסדרתו, נקראת יוצר בראשית, כלומר שיצר את אשר ברא בראשית".¹⁹ ימי בראשית הם שבע ספירות הבניין. ובמקום אחר הוסיף: "וכמו שנרמז בפרשת בראשית שהזכיר בה כי בששת ימים ברא העולם וביום השביעי שבת וינפש השם ית' מכל מלאכתו. ויתבאר במבוא השביעיות כי הז' ימים רומזים לכל הבניין והנה העט' בכללן".²⁰

מעניין הדבר שבעל המערכת כתב כי בששת ימים נברא העולם וכוונתו הייתה "דרך ששת הספירות". במקום אחר הוא דן בפסוק מספר שמות "כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ", וכתב: "ועל ששת ימים האלו אמר הכתוב כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ [שמות לא] ופירש כי השלישית [כלומר הספירה השלישית – בינה] הזמין והתקין ששת ימים עם השמים ועם הארץ [תפארת ומלכות] שהם עיקר הבניין. ולא יחסר ב' במלת ששת. וביום השביעי שהוא היסוד שבת וינפש".²¹ כמו קודמיו, טען בעל המערכת כי האות ב"ת חסרה בפסוק בכוונה מכיוון שלא מדובר בעניין שהתרחש במשך זמן מסוים אלא הכוונה היא למידות הבניין, כלומר הספירות התחתונות.

16 ר' בחיי על התורה, שמות כ, יא (שעוועל, עמ' קצט).

17 ראה מאמרו של ג' שלום, "לבעיית ספר מערכת האלקות ומפרשיו", בתוך מחקרי קבלה א, ת"א תשנ"ח, עמ' 176-171. שלום דחה גם את דעתו של הרמ"ק שמחבר הספר מערכת האלקות הוא ר' טודרוס הלוי אלא שהמחבר הביא הרבה מדבריו.

18 א' אלקיים, "על המבנה הארכיטקטוני של הספר מערכת האלקות", קרית ספר, סד (תשנ"ב-תשנ"ג), עמ' 289.

19 מערכת האלקות, מנטובה שי"ח, פג ע"א.

20 שם, קלד ע"א.

21 שם, קפג ע"א.

רפאל שוח"ט

הפסוק בספר שמות, מתפרש אם כן בשתי דרכים:

א. על-פי הפשט שחסרה אות בי"ת ואכן התורה התכוונה לומר כי העולם נברא בזמן מסוים.

ב. בדרך מקובלי ספרד שאין האות בי"ת חסרה והתורה רומזת לנו כי העולם נברא על-פי מבנה ששת ספירות הבניין.

בדרך מיוחדת סיכם הפרשן האנונימי פ"ז [פירוש זולתו], פירוש שייחס גוטליב לר' ראובן צרפתי, את סוגייתנו.²² בפירושו לספר המערכת כתב:

ולא יחסר ב' במלת ששת: פי'רוש, מאחר שאלו הימים הם רמז לשש ספירות לא יחסר ב' כי כפי זה הפירוש אין הזמן חוץ מן הפעולה ולא חוץ מן הפועל כי הם מוריסם ביחוד. א"כ הזמן והפעולה והפועל הם דבר אחד כשלהבת בגחלת כפי הפירוש הראשון שהזמן חוזר להיות אלוקיות וגם הפעולה שהם שמים וארץ הם הוראה אל ההיות אלוקיות. וגם הפועל הוראתו אל ההיות האלקיות לא יחסר ב' שאינו דבר חוץ ממנו. ולא תחשוב קדמות הנמצאים חלילה אבל יש לך לחשוב כפי הענין הפנימי שההיות האלקיות הם קדמוניות כי אין כל חדש תחת השמש כי אינו רק גלוי פעולה מה שלא היה מקדם שום גלוי קדם שנברא העולם. אמנם אם אנו אומרים שהימים הכתובים בפרשה וגם שמים וארץ הם ד' דברים נמצאים ממש, יחסר ב' והיה לו לומר כי בששת שהיה משמע שהזמן הוא חוץ מהפועל וגם חוץ מן הפעולה והזמן והפעולה הם דברים נבראים והפועל בלתי דבר נברא כי הזמן והפעולה נבראים מן הפועל ב"ה והוא קדמון והם מחודשים. אם כן כפי הפי' האחרון יחסר ב' בהכרח וזה מבואר.²³

הפרשן טען כי שתי דרכי פירוש לפנינו. אם נלך בדרך השנייה, ונאמר כי האות בי"ת חסרה, פירושו, שהאל ברא את הזמן וברא את העולם ושניהם מחודשים אבל הוא ברא את העולם בתוך הזמן. ואם נלך בדרך הטוענים שלא חסרה האות בי"ת, נצטרך לומר כי גם העולם וגם הזמן מאוחדים בבורא, והוא הוציאם מן הכוח אל הפועל בצורה של גילוי, כאחד. כלומר, הבריאה עצמה היא גילוי של אלמנטים אלה מתוך האין-סופיות האלוקית. יוצא שרק לאחר סיום הבריאה שכלל בריאת הזמן אפשר לדבר על מושגים של זמן ולא במשך תהליך הבריאה.

והאמת היא שיכולנו לשאול, מדוע לא? מדוע אי אפשר להסביר, כדרכו של הרמב"ן, שהתורה רמזה לשש הספירות בסיפור ששת הימים וגם התכוונה לימים כפשוטם, שהרי תמיד התורה מתפרשת על-פי פשט ועל-פי סוד והם כגוף ונפש זה לזה; מדוע לומר כאן אחרת? התשובה לכך

22 שלום ייחס פירוש זה לר' יצחק בן מרדכי פינצי מן המאה ה"ט, לעיל הערה 17, עמ' 176-181, אבל גוטליב הוכיח כי הוא מר' ראובן צרפתי. ראה א' גוטליב, מחקרים בספרות הקבלה (לעיל הערה 1), עמ' 357-369. וראה גם א' אלקיים, סוגיות בפירושו של ר' ראובן צרפתי לס' מערכת האלקות (להלן "סוגיות"), עבודה לשם קבלת תואר שני, האוני' העברית תשמ"ז, עמ' II-I.

23 מערכת האלקות, בפירוש פ"ז, קפג ע"א. על תורת המחזורים של ר' ראובן צרפתי ראה א' אלקיים, סוגיות (לעיל הערה 22), עמ' 22-24.

ההאמינו חכמי הקבלה כי העולם נברא בשישה ימים?

כפולה. על-פי ספר "הזוהר" כל התורה מתפרשת גם על-פי פשט וגם על-פי סוד.²⁴ ואם כן, מדוע דיברו חז"ל על מעשה בראשית ועל מעשה מרכבה כסודות התורה אם לכל התורה יש ממד של סוד? אלא פשוטו של עניין הוא, שדווקא ספר יחזקאל פרק א, המכונה מעשה מרכבה, וספר בראשית פרקים א ו-ב, המכונים מעשה בראשית, אינם מובנים כל צרכם על-פי פשט ולכן שונים הם מיתר חלקי התורה.²⁵ ולמרות זאת, שיטת הרמב"ן היא שששת הימים רומזים לשש הספירות בעולם העליון וגם לששת הימים הארציים. אבל לפי הטוענים כי הזמן נברא במשך ששת הימים אין לדבר כלל על מושג של זמן במשך ימי הבריאה. יוצא אם כן שאין בפשט של מעשה בראשית מעבר לסוד.

2. ר' מנחם ריקנטי

ר' מנחם ריקנטי הוא בן זמנו של ר' יצחק מעכו וחי באיטליה. הוא הושפע רבות מקבלת ספרד ובעיקר ממקובלי גירונה, אבל גם מקובלי ברצלונה וקסטיליה, וגם מקבלת אשכנז ופרובנס.²⁶ ריקנטי התחיל את דיונו במקור מ"ספר הבהיר":

מפני שהקב"ה שבת בשבת באותה המדה דכתיב כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ וגו' מלמד שכל יום ויום יש לו מאמר שהוא אדון לו לא מפני שנברא בו אלא מפני שהוא פועל בו פעולה המסורה לו... וכשתבין זה תבין כי ששת ימים עשה ה' לא יחסר אות ב' אלא ששת ימים עשה ובאמצעותם עשה שמים וארץ. כי אלו בראם בלתי אמצעות לא היו בטלים לעולם כי הוא שלם בתכלית השלימות ולא יצא ממנו פועל חסר מהשלמתו.²⁷

ריקנטי הסתמך על המובאה מ"ספר הבהיר" ואמר כי החסרת האות ב"ת בפסוק "ששת ימים עשה ה'" כוונתה לומר שששת הימים, כלומר שש ספירות הבניין, היו האמצעי שדרכו ברא האל שמים וארץ. ושוב נשאלת השאלה, האם זהו רמז על דרך הסוד אבל על-פי פשוטו של ספר בראשית עדיין אפשר לומר שנברא העולם בשישה ימים טמפורליים ולכן בא הפסוק הנוסף בעשרת הדברות לרמוז לסוד זה, או שמא כל מעשה בראשית רומז לסוד זה? ואם פשט סיפור הבריאה הוא שהעולם נברא בשישה ימים והפסוק של עשרת הדברות הוא רמז קבלי סתמי, מדוע

24 זוהר (מדרש הנעלם), ח"ג, קנב ע"א. לדיון בקשר שבין פשט המקרא לסוד על-פי ספר הזוהר, ראה E. Wolfson, "Beautiful Maiden Without Eyes: Peshat and Sod in Zoharic Hermeneutics", *The Midrashic Imagination*, M. Fishbane ed., Albany 1993, עמ' 167-190. אף שוולפסון מנסה להראות את הקשר ההדוק בין סוד לפשט על-פי ספר הזוהר (ראה שם, עמ' 185-187), המרחק הקיים בין התפיסה הסודית של הזוהר ובין הפשט של המקרא בכל זאת מחייב הבנת הקשר בין השניים.

25 וראה דברי הרב קוק, לקמן הערה 68.

26 לעומת תשבי שטען שריקנטי ליקט מכל מקורות הקבלה, אידל הראה את תחום מקורותיו. ראה אידל, ר' מנחם ריקנטי המקובל, ת"א תשנ"ח, עמ' 53 ועמ' 81-121.

27 פירוש ריקנטי על התורה עם לבושי אור יקרות, ירושלים תשכ"א, ח ע"ב.

הביאו ר' מנחם כאן בפרשת בראשית ולא במקומו בספר שמות? ועוד שלפי ריקנטי האור של יום הראשון שימש עד היום הרביעי לבריאה,²⁸ האם רצונו לומר שאכן היה יום ולילה עד אז בצורה של עשרים וארבע שעות או שמא בעת שהאיר אור של יום הראשון היה הכול שונה? נראה לי כי ריקנטי הלך בדרכו של הרמב"ן כיוון שטען שהאור של היום הראשון שימש עד היום הרביעי. כתב ולא פירש.

אם לסכם עד עתה את דרכם של מקובלי ספרד ור' מנחם ריקנטי האיטלקי המושפעים מקבלת גירונה וחוג הרמב"ן, נראה כי יש כאן הבנה משותפת שששת הימים רומזים לשש ספירות הבניין דרכן ברא הקב"ה את עולמו. הפסוק "ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ" חוזר כמוטיב מרכזי המקשר בין הוגים אלה. ועדיין יש מקום לתמוה אם מדובר בתפיסה כפולה של סוד מול פשט ואז יש מקום לחשוב על שישה ימים כפשוטם או שמא התפיסה הסודית היא היא פשט הכתובים כיוון שכל מעשה בראשית הוא בגדר סוד. ברור מכתבי ר' בחיי בן אשר, וכן מפירושו ר' ראובן צרפתי לספר "מערכת האלקות", שאין מקום לשאלה זו כיוון שהם סבורים שהזמן נברא יחד עם ששת ימי הבריאה ולכן אין לדבר על משך זמן הבריאה כי אם לאחר סיום בריאת שמים וארץ. יוצא אם כן שעל פיהם אין בכלל מושג של זמן בבריאת העולם.

3. ר' אשר בן דוד בן הראב"ד מפרובאנס

אם עד כה מצאנו שתי שיטות בתפיסת משך הבריאה, הנה לפנינו שיטה שלישית. לעומת הרמב"ן, שטען שיש מערכת כפולה של תיאור פשט מעשה בראשית כימים רגילים מול התיאור האזוטרי של מערכת הספירות המרומז בפסוק "כי ששת ימים", ר' אשר תיאר את מעשה בראשית כתוצר ישיר של הספירות ולא כמערכת כפולה. כדברי גוטליב: "אין ספק שהוא מתכוון לומר שמבחינה תיאוסופית מאצילים המאמרות את הספירות... והבחינה האונטולוגית והבחינה הספירית אינן עומדות בשני מישורים אלא בשלשלת הירארכית".²⁹ כדברי ר' אשר:

והפילוסופים קראו אילו י' ספירות גלגלים, ואומ'רן שהם י'... והתורה קראה אותם — ספירות שבו' קצוות ימים ואורות, ימים: כמו שנאמר כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ וגו' ולא אמר בששת ימים, שאילו אמר כן נראה שנצטרך למלאכת שמים וארץ כל ששת הימים, ואינו כן כי הכל ביום הראשון [נברא] שנאמר בראשית ברא אלקים את השמים ואת הארץ וא"תים אילו מורים על צבאות מעלה ומטה שהכל נברא כאחד ביום הראשון... הרי ו' ספירות אילו נקראו ימים ואורות בפרשה זו והן ו' קצוות.³⁰

28 שם, ו' ע"א.

29 גוטליב (לעיל הערה 1), עמ' 67, 70. ראה גם ד' אברמס, "The Account of Creation in Jewish Mystical Literature" קבלה, 10 (תשס"ד), עמ' 10.

30 "פירוש שם המפורש לר' אשר נכד הראב"ד", הסגולה, ז (תרצ"ד), עמ' 7-8.

ההאמינו חכמי הקבלה כי העולם נברא בשישה ימים?

והוא הוסיף וכתב:

ואמרו רז"ל שקודם שנברא העולם לא היה אלא הוא ושמו, וכשהתחיל לברוא את העולם, ביום הראשון עדיין הספירות שבו' קצוות שנקראו שמו לא נתפשט בהם האור הפנימי שאינו פוטר מהם עד מאמר יהי אור, ואמר ויהי אור ודרשו בו רז"ל אור שכבר היה, ורצה לומר כח אור הנעלם שכבר נתן נהיה בחכמה בלב נתיבות... ואותו האור... נתגלה ונתפשט בספירות שבו' קצוות במאמר יהי אור.³¹

כלומר, מעשה הבריאה נעשה בכוח הספירות; כוחות עליונים שנבראו מקודם ויצאו מן הכוח אל הפועל במאמר יהי אור. אין כאן תפיסה כפולה של סוד מול פשט אלא סיפור הבריאה ביסודו הוא הוא סיפור האצלת העולם מן הספירות ועד לעולם הממשי כאשר בריאת שמים וארץ נעשתה ביום אחד ואילו התיאור של מה שנעשה ביתר ימי בראשית הוא תיאור מטפיזי של שכלול העולמות העליונים דרך הספירות.³² על-פי תפיסה זו התרחשו גם אירועים רבים קודם מאמר יהי אור ביום הראשון. אירועים אלה חלו בעולמות עליונים יותר כהכנה לבריאת העולם המתוארת בספר בראשית. ועל זה רמזו חז"ל שהיה סדר זמנים לפני בריאת העולם. "וזהו מה שאמר שקודם שנברא העולם השפל לא היה אלא הוא ושמו אחד; ומי יודע כמה זמנים וכמה עתים ושנים היה קודם שנברא העולם, שהרי אמרו רז"ל על והיו לאותות ולמועדים מלמד שהיו סדר זמנים קודם לכן; ועוד אמרו שאלפיים שנה קדמה התורה לבריאת העולם...". ר' אשר טוען אם כן שהיו זמנים רבים לפני יום ראשון של הבריאה. שנים רבות, אולי אלפים. הוא מנסה לעגן את פירושו בהבאת מקורות רבים:

וכן בתורה תמצא באומרו ויטע ה' אלוקים גן בעדן מקדם פירוש: מקדם לבריאתו של עולם והוא מה שפירשתי שהגן הזה הם הנטיעות הן הן המדות... ויש מהם שלא יצאו ולא נתגלו בהוויה עד יום ראשון אותם שבו' קצוות כאשר כתבתי. וגם מצאתי כתוב במדרש ר' תנחומא בפרשת ויהיה עקב תשמעון... זה שאמר שלמה לכל זמן ועת לכל חפץ, זמן היה לעולם להבראות, זמן לדור המבול שיאבדו במים, זמן לנח לכנס בתיבה... ועוד דרש אחר בקהלת, את הכל עשה יפה בעתו אמר ר' תנחומא בעונתו ברא הקב"ה את עולמו מלמד שלא היה ראוי להבראות קודם לכן.³³

ר' אשר מנסה להוכיח ממקורות מדרשיים שונים שאכן היו זמנים שקדמו לבריאה ובהם התרחשו פיתוחים ואירועים שונים בעולמות העליונים. ואפילו ביום הראשון של הבריאה, לא יצאו הדברים

31 שם, ח, עמ' 10.

32 נראה כי כן גם שיטת ר' יוסף בן שמואל. בטקסט המשותף לר' אשר ולר' יוסף בן שמואל, כתוב: "ביום הששי נשלם הבנין בצורה שלימה כמו שנאמר בצלמנו כדמותנו השלמת הבנין לעשות פרי... הזכיר בכל הימים כי טוב כי בכל הימים הדלקת התפארת והעטרה והמשכתם הולכת וזורחת". מובא אצל גוטליב (לעיל הערה 1).

עמ' 76, וראה שם גם הערה 60.

33 שם, שם.

מן הכוח אל הפועל עד למאמר "יהי אור" כפי שכתב לעיל. נראה כי יש כאן תפיסה חדשה של ששת ימי בראשית. אין כאן טענה שלא היה זמן, ואין גם ניסיון לדבר על ימי בריאה ארוכים יותר, אלא מדובר בסדר זמנים שקדם לימים אלה, שייתכן שהם סדר הדומה לאלפי שנים כדברי המדרש שסדר זמנים קדם לבריאת העולם.³⁴

3א. יחס הספירות לששת ימי בראשית

תפיסת ר' אשר כי העולמות שקדמו לעולם נבראו במערכת של זמנים קדומים בבחינת "סדר זמנים קדם לכן" נראה כאנטי-תזה לשיטת הרמב"ן שדיבר על מערכת כפולה של ספירות המקבילה לששת ימי בראשית. גוטליב טען כי בשיטת הרמב"ן אין לדבר על קשר בין הספירות לבין ימי בראשית אלא על מערכת כפולה.³⁵ ברם, נראה כי גם מי שטען כי הספירות מקבילות לימי בראשית יכול היה לטעון לקשר ביניהם. ולכן נשאלת השאלה מה הוא היחס שבין הספירות לששת ימי הבריאה? פרשנות מיוחדת אפשר לדלות מדברי ר' אברהם אבולעפיה: "ותמצא ששת ימים שמנה ה' יתברך כשברא העולם עם האותיות, והנה תבין מדברינו כי הימים הם הכלים והם ששת המנשימים".³⁶ אבולעפיה, כמובן, לא דיבר על הספירות אלא על האותיות המנשימות את ימי הבריאה, אבל אפשר להקיש ממודל זה למודלים הדנים בספירות. כי בשיטה זו ברור שגם אם יש מערכת מקבילה, יש יחסי גומלין מלאים בין הנסתר לנגלה. העולם הנראה הוא הכלי או הגוף, והכוח המנשים הנסתר הוא כעין נשמה לו.

שיטת ביניים בין הרמב"ן מצד אחד, ובין ר' אשר, שלא דיבר על זמן פיזי בבריאת העולם מצד שני, אפשר למצוא בדברי ר' מאיר אבן גבאי שכתב: "ובששה ימים עליונים ששה ימים אלה נעשו להאיר, כמה דאת אמר ששה ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ, ולא יחסר ב"ת ששת ימים הם עשיית שמים וארץ ושלמותם וקיומם כי בהמצאם ימצאו כל הנמצאים ובאמצעותם עשה ה' את השמים ואת הארץ, ואלו בראם בלתי אמצעים לא היו בטלים לעולם...". והוסיף שם: "כי הספירות נקראו ימים, ואמרו כי ששה ימים אלו יצאו ונאצלו מראשית חכמה וכל מאמר פעל הויה אחת והיא נקראת יום. ואם המאמרות עשרה, שלושה ראשונות שאין שם יום נתפש בהם להעלמתם לא נרמזו ימים כנגדם".³⁷ כלומר, עשרת הספירות הביאו לששת ימי בראשית. ומדוע אין עשרה ימי בראשית כנגד עשרת הספירות? כי שלושת הספירות העליונות הנסותרות אין להן מקבילה בעולם המעשי. כך כתב גם הרמב"ן לעיל³⁸ ויש בכל אופן הבדל, כי בשיטת ר' מאיר

34 בראשית רבה ג, ז.

35 לעומתו טען הלברטל, "החומר התשתית של היקום הגשמי אינו נברא אפוא יש מאין, הוא יוצא מן היש הקודם לו, הדק יותר, והוא הספירות עצמן שנאצלו מהאין האלוקי. בין האלוקות והעולם מתקיימת לפיכך רציפות של יש מיש, שבה העולם אינו אלא עיבוי מדורג של ההויה האלוקית עצמה". על דרך האמת, הרמב"ן ויצירתה של מסורת, ירושלים תשס"ו, עמ' 152.

36 אור השכל, סוף חלק ד. והשווה לעיל בדברי הריקנטי, סביב להערה 27.

37 עבודת הקדש, ירושלים תשנ"ב, חלק ד, פרק י, כרך שני, עמ' תלט.

38 לעיל הערה 10.

ההאמינו חכמי הקבלה כי העולם נברא בשישה ימים?

אבן גבאי לא נאמר, כלשונו של הרמב"ן, שיש מערכת מקבילה של שעות ורגעים פיזיים או שחל אלמנט טמפורלי כלשהו בבריאה. ייתכן כי סיפור הבריאה כולו מתאר את הספירות העליונות כדברי ר' אשר. גם ר' נפתלי בכרך כתב בדומה לר' אשר שיש יחס של סיבה ומסובב בין הספירות לימי בראשית: "כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ (שמות כ, יא), ולא נאמר בששת ימים, כי הם עצמם עשו שמים וארץ".³⁹

הרמ"ק טען כי העולם הפיזי נברא דרך הספירות אבל הספירות הן למעלה מן הזמן ולכן הן תמיד נשארות כמערכת המקבילה לעולם המעשי: "ועתה בספירות לא יקשה עלינו מה שהקשה הרש"ט לדברי הרמב"ם. מפני שהספי' קדמו אל בריאת שמים וארץ ואינם נופלים תחת הזמן. כי ו' ספירות הם שרש ו' ימים, ושביעית יום שבת. כאשר יתבאר בשער ערכי הכינויים בע"ה. ועליהם אמרו רז"ל [ב"ר פ"ג] מלמד שהיה סדר זמנים קודם לכן. וגם לא יקשה עלינו שנראו לנביאים, שמעולם לא ראו נביאים עצם הספירות ממש". הרמ"ק טען כי העולם נאצל מן הספירות אבל הספירות הן למעלה מן הזמן והעולם הוא תחת הזמן. כלומר יש כאן מערכת כפולה אבל החלק העליון האציל את החלק התחתון.

האר"י כתב כי הספירות ו"ק מנהיגות את העולם דרך ששת הימים של מטה, בכל רגע: "וענין זה יותר יובן במה שהקשה בזהר [זוהר ב, פט ע"ב] על הפסוק שהביא כאן כי ששת ימים דהול"ל [דהוה ליה למימר] בששת ימים מאי ששת, ושם נאמר כי כל העולם בכללו השמים והארץ, השי"ת עשה אותם ששה ימים, שהם הו"ק, שהם ששת ימים העליונים. וידוע כי הימים הם נבראים ויש בהם ממש והם כמו מלאכים ויותר עליונים וחשובים מהם... כי הששה ימים עליונים הם המנהיגים זה העולם כל [אחד] וא[חד] ביומו לתת לכל שואל די מחסורו כי כבר השפיע הבורא ית' בהם משעת הבריאה כל הכח הצריך לכל [אחד] וא[חד] בזמנו. והנה המלאך מטטרו"ן הנקרא [שר העולם, יש בשמו ששה אותיות, והם הו"ק שבו, שהם ששת כחות שיש, והם הימים הנז', שעל ידו הוא העולם מתנהג".⁴⁰ כלומר, אף שספירות ו"ק הן למעלה מן הטבע, גם הן נבראו והן מנהיגות את הימים הטמפורליים הקיימים בטבע. כלומר, יש שתי מערכות כפי שסבר הרמב"ן, אבל מערכת הספירות מנהיגה את העולם הנשלט על ידי הזמן מכיוון שהוא נאצל ממנה, כפי שהסביר ר' אשר בן דוד, והבורא הטמין בהם כוח למלא תפקיד זה. גם ר' ישעיה הורוביץ (השל"ה) כתב על היחס של סיבה ומסובב בין הספירות למעשה בראשית:

וימות העולם הקדמונים הקדושים הם ששה מדות העליונים, אשר עליהם נאמר [שמות כ, יא] כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ ולא כתיב בששת, ופירש הזוהר וכן כתבו כל המקובלים, כי ששת ימים הם שמים וארץ ושלימותם וקיומם, כי בהמצאם

39 עמק המלך, שער טז, פרק י.

40 ספר הליקוטין פרשת ויצא, ירושלים תשל"ה, יח ע"ב.

ימצאו כל המעשים. כי באצילות השש ספירות שהם הימים העליונים... נפעלו כל מעשי בראשית ונעשו ששה ימים למטה, ונפעל כל פעולה דבר יום ביומו.⁴¹

שיטתו של השל"ה נראית מקבילה לשיטת הרמב"ן ואליו הוא רומז בכותבו:

והנה כבר נודע מה שכתבו המפרשים בכריאת ששת ימים, שהכתוב מדבר בתחתונים ומרמז בעליונים, כי זה לעומת זה, זה משתלשל מזה, הנגלה והנעלם.⁴²

4. ר' יצחק זמן עכו

ר' יצחק מעכו ראה עצמו פרשן של כתבי הרמב"ן, וכך נהג בספרו "מאירת עיניים" על התורה. עם זאת אני מקדיש לו פסקה נפרדת מכיוון ששיטתו בסוגיית משך העולם שונה משל רבו. ר' יצחק הביא גם הוא את הדרשה הידועה מספר שמות וכתב: "פי' הם ז' הספירות התחתונות... וגם שם היום נתפש בהם דכתיב [שמות לא] כי ששת ימים עשה ה' וכו' וביום השביעי, ולא נאמר בששת אלא ששת".⁴³ עד כאן אין כל חידוש על יתר מקובלי ספרד ואיטליה. ברם, בפרשו את דברי הרמב"ן שששת הימים רומזים לששת אלפי שנות ההיסטוריה, כתב ר' יצחק: "הרב אמר כאן... ששת ימי בראשית הם כל ימות העולם, וימי עולם ששת אלפים ובשביעי חרוב וסנהדרין צז ע"א נמצא שז' ספירות ז' אלפים, והג' עליונות ג' אלפים, הרי י' אלפים. וכל אחת כלולה מדין ורחמים הרי עשרים אלף".⁴⁴ לפנינו חידוש גדול. אם הרמב"ן דיבר בדרכם של חז"ל על ששת אלפי העולם ואלף חרב, הרי שר' יצחק מעכו שהשווה את תולדות העולם לספירות, טען כי ששת אלפי העולם הם כנגד הספירות הגלויות אבל עדיין יש שלוש אלפים שנה כנגד שלושת הספירות העליונות הנסתרות. וכיוון שהספירות מורכבות מדין ורחמים ממילא מדובר בכפל הזמן הזה, כלומר, עשרים אלף שנה.

עד כאן יש שיטה הדומה לזו של ר' אשר נכד הראב"ד, אבל במקום אחר מתברר ששיטתו של ר' יצחק מעכו מורכבת עוד יותר. ידוע כי ר' יצחק דגל בתורת השמיטות שדיברה על עולמות, שקדמו לעולמנו. לא אכנס למכלול שיטה זו מכיוון שדנתי בה באריכות במקום אחר.⁴⁵ עם זאת,

41 שני לוחות הברית, מסכת חולין, פרק תורה, ירושלים תשכ"ג, פז ע"א. ועוד שם: "כי ששת ימים הראשונים השש ספירות שהיו כל הויה והוציא מכח אל הפועל בריאה רכל יום ויום על ידי ספירת המלכות... וגם נשאר שם בכח מה שמוכן לעשות כל זמן עמידת העולם מדוגמתן של הנעשה בפועל כששת ימי בראשית". של"ה, מסכת חולין, תורה אור, פז ע"א.

42 של"ה, מסכת שבת, פרק תורה אור, ה.

43 מאירת עיניים, ירושלים תשנ"ג, עמ' לב.

44 מאירת עיניים, עמ' לה.

45 ראה: R. Shuchat, "Attitudes Towards Modern Cosmogony and Evolution among Rabbinic Thinkers in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries: The Resurgence of the Doctrine of the Sabbatical Years", *The Torah U-Madda Journal*, 13 (2005), pp. 16-23. מתקופת האריז"ל הייתה נסיגה של תורת השמיטות בגלל טענתו כי תורה זו בטעות יסודה וכל העולמות הקדומים היו רוחניים ולא גשמיים. ועם זאת,

ההאמינו חכמי הקבלה כי העולם נברא בשישה ימים?

חשוב לציין את שיטתו המיוחדת של ר' יצחק שאיננה מסתפקת בטענה שיש שבעה עולמות של שבעת אלפים שנה, אלא מאריכה כל עולם הרבה מעבר לזה. בספרו "אוצר החיים", הנמצא בכתב יד, פתח לנו ר' יצחק פתח לראייה חדשה של כל תורת השמיטות:

אהיד"ע [אמר הכותב יצחק דמן עכו] ראיתי לכתוב סוד גדול אלוקי שראוי הוא להעלימו מאד. דע כי יומו של הקב"ה אלף שנה שלנו שנ' כי אלף שנים בעיניך כיום ושנתנו שס"ה ימים ורביע יום. א"כ השנה של מעלה הם ג' מאות אלף שנה וחמשה וששים אלפים שנה ור"נ שנה שלנו... מעתה צא וכפול צא וכפול וצא וכפול עד מ"ט אלף שנה. שכל שנה ג' מאות וס"ה יום ורביע יום – וכל יום של מעלה הוא אלף שנה שלנו כמ"ש ונשגב ה' לבדו ביום ההוא. מי ימלל גבורות ה' בשכמל"ו [ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד]... הנה עיניך רואות שקיום העולם ארוך מאד להוציא מלבם של האומרים שאין קיומו בלתי מ"ט אלף שנה שהם ז' שמטות גם להוציא מלבן שאע"פ שיש לעולם ראשית שאינו קדמון שנא' בראשית ברא אלקים אהו"ה [את השמים ואת הארץ] אחרית] אין לו, אין זה אמת כי אחרית לו לקיים ונשגב ה' לבדו ב"ה [ביום ההוא].⁴⁶

גם אם ששת ימי בראשית גרידא יכולים להתפרש לפי ר' יצחק כששת אלפים שנה, כל ימי העולם ששת אלפים שנה ואלף אחד חרב, המתפרש כימים עליונים, אם נתרגם אותם לזמן אנושי, מדובר בלמעלה משניים וחצי מיליארד שנה. רוב המקובלים טוענים כי אנו בעולם השני, כנגד מדת הגבורה, ויש מי שטען, כמו ר' ישראל ליפשיץ מדנציג, כי אנו בעולם הרביעי, ושכני אדם קדומים היו קיימים כבר בעולם השלישי.⁴⁷ יוצא שקדם לעולמנו לפחות שבעה וחצי מיליארד שנה.

לסיכום, הרי לפנינו ארבע שיטות בהבנת סיפור הבריאה בשישה ימים.

א. השיטה הקורלטיבית – על-פי הרמב"ן, ואולי בעקבותיו גם השל"ה, שסיפור הבריאה בספר בראשית מתפרש על-פי פשוטו כשישה ימים רגילים וגם על-פי סודו הרומז לשש ספירות הבניין.

ב. השיטה האל-זמנית – על-פי ר' בחיי בן אשר, וכן לפי הפרשן פ"ז, שהוא ככל הנראה ר' ראובן צרפתי, שטענו שאין לדבר כלל על מושג של זמן בששת ימי בראשית כי גם הזמן נברא.

לא היססו חכמים להיעזר בתורה זו במאות התשע-עשרה והעשרים. ר' ישראל ליפשיץ הזכיר תורה זו במאמרו אור החיים, כמו כן הביאו ר' אליהו בן אמוזג, הרב קוק והרב הרציג במאמריהם. וראה לקמן סביב להערה 57 בדברי הלשם, שניסה לשים שלום בין טענת האר"י לבין דברי מקובלי ימי הביניים שדגלו בתורת השמיטות. וראה G. Scholem, *Kabbalah*, Jerusalem 1974, pp.116-122. Also, G. Scholem, *Origins of the Kabbalah*, Princeton 1987, pp. 460-475.

46 אוצר החיים, כתב יד גינצבורג 775, פז ע"ב-פח ע"ב.

47 אור החיים, דרשה של ר' ישראל ליפשיץ, מצורפת לפרושו תפארת ישראל למשנה סדר נזיקין. וראה מאמרי, לעיל, הערה 45.

ג. שיטת הזמנים המטפזיים – על-פי ר' אשר נכד הראב"ד שטען שהיה סדר זמנים שקדם לבריאת העולם שלנו, ובו נבראו העולמות העליונים במשך אלפי שנים וסיפור הבריאה בשישה ימים הוא המשך לתפיסה זו ועניינו בריאת העולמות בתיאורים מטפזיים שמהם נבעו בריאת שמים וארץ ולא דווקא סיפור המתרחש בשישה ימים.

ד. השיטה ההמשכית – על-פי ר' יצחק מעכו, שאימץ את תורת השמיטות, וטען כי ששת אלפי ההיסטוריה לפי חז"ל הם ימים של מעלה, ולכן כל עולם משבעת העולמות של תורת השמיטות מתקיים למשך מיליארדים של שנים. יוצא, שכיוון שאין אנו בעולם הראשון, הרי שקדמו לעולמנו מיליארדים של שנים.

חלק ב

5. הוגי הקבלה בעת החדשה

אפשר למצוא את ארבע השיטות גם בכתבי המקובלים של העת החדשה. בכתבי ר' יוסף חיים מבגדאד, המכונה "בן איש חי", אפשר לראות את המשך השיטה הקורלטיבית של הרמב"ן. ר' יוסף חיים כתב שיש לציין את כ"ה באלול כיום בריאת העולם. שהרי א' בתשרי היה יום יצירת אדם וחווה שהוא היום השישי לבריאה, ולזכר זה אנו מציינים את ראש השנה בא' בתשרי על-פי הגמרא במסכת ראש השנה: "כ"ה באלול תיזהר בו לקדשו ביותר, וסמוך לבין השמשות של ליל כ"ה, תעשה טבילה א[חת] להעביר רוח רעה, וב' לתקן עון הכעס, ועוד חמש טבילות לקבל הארת חמשה אור דחסד, כי כ"ה אלא הוא היה יום ראשון דששת ימי בראשית שנברא בו אור דחסד".⁴⁸

ר' יוסף חיים, כיתר המקובלים, יודע כי ששת הימים מקבילים לשש הספירות ורמז לכך באומרו שביום הראשון נברא בו אור דחסד, כלומר שהוא מקביל לספירת דחסד. ולכן עצם הצורך להדגיש שיום כ"ה באלול הוא יום בריאת העולם נראה כיוצא מתוך השיטה הקורלטיבית של הרמב"ן שאין המקרא יוצא מידי פשוטו לגבי ימי הבריאה. כי גם אם בשער מאמרי רשב"י כתב האר"י כי העולמות העליונים נבראו שבועיים לפני בריאת העולם המעשי, והוא לא ציין תאריך. לדבריו, במשך שלושה שבועות נבראו העולמות: שבועיים שבהם נבראו העולמות העליונים ושבוע של ששת ימי בראשית שבהם נברא העולם התחתון. אין בדברי האר"י בהכרח תיאור דואליסטי שהרי אפשר לפרש שזמנים אלה מציינים בריאה על-טבעית כדברי ר' אשר לעיל, או שזמנים אלו שונים במהותם מזמנים רגילים, כפי שנראה לקמן בכתבי ר' שאול דוויק, ולכן האמרה של ר' יוסף חיים על כ"ה באלול מצביעה על נטייה לשיטת הרמב"ן. גם ר' מנחם שניאורסון מליובביץ' נטה לשיטה זו. בניסיון ליישב בין התורות הגיאולוגיות המדברות על

48 לשון חכמים, ירושלים תש"ן, עמ' שצד.

ההאמינו חכמי הקבלה כי העולם נברא בשישה ימים?

מיליארדי שנים לכדור הארץ לבין ששת ימי בראשית, כתב הרב שניאורסון:

וגם אם נניח שמשך הזמן שנותנת התורה לגיל העולם, הנו קצר מדי בשביל תהליך ההתאבנות... עדיין נוכל לקבל בקלות את האפשרות שאלקים ברא מאובנים כתבניתם, עצמות או שלדים (מסכות הידועות לו), בדיוק כפי שיכול היה לברוא אורגניזמים חיים, אדם בשלמותו, ומוצרים מוגמרים כמו נפט, פחם, או יהלומים, ללא שום תהליך התפתחותי.⁴⁹

על אף התפיסה הקבלית הידועה לו, נקט הרב שניאורסון את גישת הרמב"ן והיה מוכן לנקוט עמדה הנראית קצת דחוקה (כלשונו "מסיבות הידועות לו"), כדי לשמור על עקיבות השיטה.

6. השיטה האל-זמנית

שיטה זו אפשר למצוא בכתבי אחד מגדולי מקובלי חאלב במאה העשרים, ר' חיים שאול דוויק הכהן. בפירושו ל"אוצרות חיים",⁵⁰ המכונה "איפה שלמה", כתב ר' שאול כך:

הנה מלשון הזה משמע כי תיקון העולמות לא נגמר בזמן מועט כי אם היה נצרך לזמן מרובה ומה גם שלכל פרצוף היה צריך עיבור יב"ח (יב חודש) כמבואר בסמוך בש[ע]ר אנ"ך פ"ב וגם צריך לכל פרצוף המשך זמן ימי היניקה וזמן הגדלות וכיוצא בזה. ואם כן לפ"ז [לפי זה] יקשה מ"ש רז"ל [בש[ע]ר] מאמ"ר [מאמרי רשב"י] ד[ף] ע"ד ע"ג בפ[ירו]ש אד"ר [אדרא רבה] ד[ף] קל"ה מתבאר לשונו בנה"ש [נהר שלום] ד[ף] כט ע"ג והוא ממנה"ח פינסו ז"ל וז"ל [וזה לשונו] יום יז באלול נאצלו ג"ר דב"ו והם הז' ימים הכתובים בתורה ויהי ערב ויהי בקר וכו' יעו"ש"ב [יעוין שם בפנים] נמצא מתחילת תיקון העולמות עד שנברא אדה"ר [אדם הראשון] הכל נתקן ונגמר משבעה ימים.⁵¹

דברי ר' שאול בנויים על דברי האר"י בשער מאמרי רשב"י שדיבר על טעותם של המחזיקים בתורת השמיטות.⁵² האר"י טען כי כל הנאמר בתורת השמיטות על עולמות שקדמו לעולמנו נבע מפרשנות מוטעית של בריאת העולמות העליונים. כלומר, לא נבראו עולמות פיזיים לפני עולמנו אלא שקדמו לו עולמות רוחניים שנבראו במהלך השבועיים שלפני ששת ימי בראשית:

ובכלל הדבר הוא להודיעך ענין טעות אחד נפל בפי קצת המקובלים כמו ספר קנה וספר בעל התמונה האומרי' כי שבע שמיטות יהיו בעולם וכל שבעה אלף שנה הם שמיטה אחת וכבר עברה שמיטה ראשונה ואנחנו עתה בשמיטה הב' הרומזת אל ספירת הגבורה

49 אמונה ומדע, כפר חב"ד תשל"ז, עמ' 94.

50 הוא אחד מארבעה ספרים שנקברו יחד עם ר' חיים ויטל על-פי צוואתו והוצאו מקברו בימי ר' יעקב צמח.

51 איפה שלמה על אוצ"ח, ירושלים [ישיבת השלום] תשנ"ו, טז ע"א, סימן ו.

52 וראה לקמן בעניין זה סביב להערה הבאה.

רפאל שוח"ט

וכיוצא בזה האריכו בדברים אשר לא כן ועתה אודיעך כי אין להאמין בדברים האלו וסיבת מי שהביאם לידי טעות הזה יתבאר בדברינו אלה.

האר"י טען כי לא עולמות פיזיים קדמו לעולמנו כי אם עולמות רוחניים שנבראו במשך שבועיים הימים שלפני מעשה בראשית המתואר בתורה.

דע כי כאשר האציל המאציל העליון את העשר ספירות דאצילות הנה בתחילה האציל את השלש ראשונות אשר כבר ידעת כי אז הוא סוד שבת העליון אבל כאשר האצילם לא היו בתיקון גמור כפי הצורך ולכן לא עלה בחשבון ומספר יום השבת הזה הנז' ואח"ך בשבוע השנית שהם שבעה ימים אחרים האציל שבעה מלכי' הנרמזים בפסוק ואלה המלכים אשר מלכו בארץ אדום וביום השבת שבסוף השבוע הזאת נאצל המלך השמיני הנקרא' הדר ושם אשתו מהיטבאל כו' ... ואלה המלכים כו' ויציאת המלך הזה היה ביום שבת השני ואח"ך נתקנו השלש הראשונות הנז"ל כנז' באדרא. ואז יצאו בשבוע השלישית שבעה ספירות תחתונות. אשר הם נקראים אצלנו בשם חסד גבורה ת"ת כו' עד ספירת המלכו' ואז ביום השבת השלישי יצתה (ד"ש ע"ג) המלכות ונמצא כי המלך השמיני שהוא נקרא הדר העליון והוא ממש יסוד נאצל בשבת שניה והוא קדם אל החסד אשר נקרא עתה אצלנו בשם ספירת החסד. ואח"כ ביום שבת השלישית נאצלה המלכות.⁵³

ר' שאול הבין את דברי האר"י לכאורה כפשוטם, שיש שבועיים שבהם נבראו העולמות העליונים לפני בריאת ששת ימי בראשית, אלא שהוא הוסיף כי אין להבין זמנים אלה כפשוטם:

ועי' בהגהות הרמ"ז שבספר אוצ"ח [אוצרות חיים] בפרקין וכבר נדפסה מחדש בסוף מכו"ש [מבוא שערים] הנפ"מ באות קכ"א שכתב שם וז"ל אלו הימים אינם בזמן זה התחתון רק סודם עשרה אורות שהיו יורדים על יו"ד כלים לתת להם כח לעלות וכן כולם עכ"ל. ולכאורה דברי הרמ"ז הנז"ל הם היפך ממ"ש רז"ל בשכ"ה פ"ג ששם משמע שהם ימים ממש... משמע שהיה זמן ארוך ממש. והנלע"ד בזה... ולעולם בבריאת העולם לא היה זמנים ארוכים כ"א השפע הנשפע לתיקון הבירורים הכוללים שקודם בריאת האדה"ר מתכנים בכינוי ימים ושנים ואינם ימים ושנים ממש.⁵⁴

ר' שאול דחה את הפרשנות הארצית לששת ימי בראשית, אפילו זו המדברת על ימים ארוכים, וסיכם כי לא מדובר על מושגים זמניים כלל.

לפני שאמשיך, רציתי להביא כאן עוד שיטה מן העת החדשה, והיא קרובה לפרשנות זו של ימי בריאה אל-זמניים אבל מורכבת מעט. ראיתה בדברי ר' ששון בן משה פראסיידו, שעמד בראש ישיבת בית אל בירושלים בתחילת המאה העשרים. בספרו "שמן ששון", שהוא ביאור ל"עץ חיים", הוא כתב:

53 שער מאמרי רשב"י, סלוניקי תרכ"ב, לז ע"א.

54 איפה שלמה, לעיל הערה 51, שם.

ההאמינו חכמי הקבלה כי העולם נברא בשישה ימים?

ועיין בהקדמת הסידור בתפילת ר"ה [ראש השנה] להרב שר שלום זל"ה שכתב וז"ל יז באלול נאצלו ג"ר [ג' ראשונות] ד[שם] ב"ן והוא היה שבת ואחריו יום א' עד יום שבת הב' והם יום י"ח י"ט כ' כ"א כ"ב כ"ג כ"ד נאצלו ה"ז מלכים דב"ן שנשברו וכיום השבת הב' הנז"ל שהיא יום כ"ד שבו ביום שנשבר המלך הז' ובו ביום נאצלו ויצאו ג"ר דמ"ה החדש ולמחרתו שהוא יום כ"ה התחילו לצאת הז' מלכים דמ"ה לתקן הז' מלכים דב"ן והם הז' ימים הכתובים בתורה במעשי בראשית ויהי ערב וכו' עד ויכולו.⁵⁵

עד כאן דברי ה"שמן ששון" הם כדברי האר"י בשער מאמרי רשב"י, בתוספת פירוט. הוא אומר שיש שני שבועות שקדמו לבריאת העולם ובהם נאצלו העולמות העליונים יותר, ומכ"ה אלול התחילו ימי בראשית, אלא שמסיום דבריו ברור שהוא הבין את הדברים שלא כפשוטם: "נמצא כי שיתא אלפי שני נמנים מכ"ה באלול והזמנים מר"ה [ראש השנה] ר"ח [ראש חודש] תשרי לחשבון לבנה. ולחשבון החמה מיום ד' דששת ימי בראשית".⁵⁶ דבריו כאן מסובכים. אם שיתא אלפי שני של העולם על-פי התלמוד מתחילים בכ"ה באלול, מה פירוש ש"הזמנים מר"ה ר"ח תשרי"? ואם חשבון שנות הירח מיום א' בתשרי מדוע שנות החמה מיום ד'? האם מפני שאז נבראה השמש? דבריו קשים, אך ברור שאף שהוא טען כי גם אם ששת האלפים מתחילים באופן פורמאלי בתחילת מעשה בראשית, חישוב הזמנים אינו מתחיל לפני יום ד' או סוף הבריאה. ולכן יש כאן שיטת ביניים, בין הטוענים שאין כלל זמן במעשה בראשית לבין הטוענים שיש. נראה כי כוונתו היא שאין יכולת למנות זמן עד יום ד' לבריאה לכל הפחות, גם אם פורמאלית אנו טוענים כי העולם התחיל ביום הראשון של מעשה בראשית.

7. שיטת הזמנים הארוכים במשך הבריאה

זו היא קטגוריה חדשה. הבאנו לעיל את דברי ר' אשר נכד הראב"ד שדיבר על סדר זמנים שקדם לבריאה. ברם, ר' שלמה אלישוב (בעל ה"לשם") כתב על ימי בראשית בצורה שאיננה זהה, כיוון שר' אשר דיבר על זמנים מטפיזיים שקדמו לבריאה ואילו ה"לשם" דיבר על זמנים ארוכים בזמן הבריאה, וייתכן לפרשם כזמנים ממשיים אמנם אך ארוכים מאוד, כדבריו:

כבר אמרנו... כי לפי מדרגת העולמות שהיו בששת ימי בראשית... הנה היה כל ענייניהם של כל העולמות כולם ע"ד [על דרך] אחרת לגמרי ממה שהם עתה, והיו כולם חלק גבוה מופלא. והנה נאמר עד"ו ג"כ בעניין שיעור משך הזמן בכל יום ויום מששת ימי בראשית שהיו ע"ד אחרת לגמרי ממה שהם עתה, והיו אותן הימים גדולים וארוכים מאד בלי שיעור וערך מהימים שלנו.

55 שמן ששון, חלק ראשון, ירושלים תשכ"ו, א ע"א.

56 שם, שם.

אם כן, שלא בדרכו של ר' שאול דוויק, ה"לשם" לא טען שמושגי הזמן לא חלו בזמן הבריאה אלא שהימים היו ארוכים ביותר. הוא המשיך וניסה להוכיח טענה זו מן הספרות הקבלית הקדומה:

וידוע הוא מאמרם של ז"ל: שיומו של הקב"ה הוא אלף שנה... כי בכל עולם ועולם נשתנה בו כל העניינים הן באיכותם והן בכמותם, והן בזמנם בכל אחד ואחד... ועיין בפרקי דרבי אליעזר בפ"ז ובפ"ח שמבואר שם דיומו של הקב"ה הוא אלף שנה הוא רק על י"ב שעות דהיום בלבד... כי היו הימים ארוכים הרבה והולכים ומתארכים לאין חקר... כי קודם החטא היה מהלך הגלגלים והמזלות לפי התיקון האמיתי, והיה הזמן ע"ד אחרת לגמרי... וכן הוא ג"כ המדרש בראשית רבה פ"י סימן ב'.⁵⁷

כלומר, ר' אלישוב פירש את המילים "סדר זמנים" כך שהיו זמנים, אך ארוכים ביותר ובמידות אחרות של זמן.

8. השיטה ההמשכית

הבאנו לעיל את שיטת ר' יצחק מעכו בעניין תורת השמיטות והעולמות שקדמו לעולמנו. גם הזכרנו את דברי האר"י שהתנגד לתורת השמיטות וראה בזה פרשנות מוטעית. לאחר תקופת האר"י, מיעטו המקובלים לעסוק בתורת השמיטות. ברם, במאה העשרים תורה זו חזרה שוב לשיח הקבלי בקרב הוגים אחדים. אחד מהם היה ר' אלישוב שכתב:

ודע כי כל מה שאמרנו כאן מענין סוף כל התיקונים שהוא עד האלף העשירי כי משם ומעלה הוא עולמות דא"ס כנז' הנה אין זה סתירה כלל לעניין השמיטות הנמצא בדברי הראשונים ספר התמונה והקנה והרמב"ן והמערכת והרקאנטי והציוני ורבינו בחיי והרדב"ז וכן הרמ"ק ז"ל בפרדס בשער הנתיבות פ"ב ובשער פרטי השמות פ"ג האמין ג"כ בזה. אמנם בספר שיעור קומה מיאן בזה הרבה וכן בדברי רח"ו ז"ל בלק"ת פ' קדושים. אך הגר"א ז"ל לא דחה דברי הראשונים כלל ועשה סמוכות לדבריהם ואמר בתיקונים תיקון ל"ו זה לשונו מכאן משמע כדברי הראשונים דשבע שמיטות ואנן בשניה עכ"ל.⁵⁸

היו גם הוגים שהשתמשו בתורה זו כדי להסביר את הממצאים הגיאולוגיים הפרהיסטוריים על-פי התורה. ביניהם היו ר' ישראל ליפשיץ, ר' אליהו בן אמוזג, ר' שמשון רפאל הירש והראי"ה קוק. אל דבריהם בעניין זה התייחסנו במאמר אחר.⁵⁹ מעניינים במיוחד דברי ר' ישראל ליפשיץ שראה בגילויים המדעיים הוכחה חותכת לתורת השמיטות:

ועתה אחי ידידי ראו על איזה בסיס אדני תמה מאות שנים, תה"ק מונחים, כי הסוד הזה [של תורת השמיטות] שנמסר לאבותינו ורבותינו, והם גלוהו לנו זה כמה מאות שנים

57 לשם שבו ואחלמה, פיטקוב תרע"ב, ספר דע"ה, ח"ב, לז ע"ב ענף כב.

58 שם, שם, ח"ב, כה ע"א.

59 לעיל הערה 45.

ההאמינו חכמי הקבלה כי העולם נברא בשישה ימים?

מצאנוהו שוב בהטבע ברורה לעינינו בזמנים המאוחרים כבזמנינו הבהירה ביותר... מכל האמור נראה ברור שכל מה שנמסר לנו מהמקובלים זה שכבר היה עולם פ"א [פעם אחת] ושוב נחרב ונתקומם זה ארבע פעמים, ושכל פעם העולם התגלה בשלימות יתירה יותר מבתחלה, הכל התברר עכשיו בזמנינו באמת וצדק.⁶⁰

הרב ליפשיץ המשיך את דרכם של פרשני תורת השמיטות שראו בעולמנו המשך של עולמות שהקב"ה ברא לפנינו.

לסיכום, ראינו כי הוגי הקבלה כשדיברו על העולם הנברא בשישה ימים לא תמיד התכוונו למהלך של שישה ימים כפול 24 שעות. ראינו שיטות שונות בנידון. כל שיטה היא לגיטימית ולכן הרוצה למצוא בסיס לפרשנות מטאפורית הרואה בששת הימים תקופות ארוכות, וכן הרוצה למצוא בסיס לפרשנות מילולית יותר, ימצא זאת בין יתר השיטות.

אחרית דבר: הגיגים על בעיית תורת האבולוציה וספר בראשית

לאחר שדנו ביחסם של מקובלי ימי הביניים והעת החדשה לסוגיית משך זמן הבריאה, נראה שנכון לומר מילים אחדות על התורות הקוסמוגוניות החדשות שנבטו מאז המהפכה הצרפתית ביחס לפרשת בראשית המקראית. בהסתכלות לאחור, הדבר מעלה תמיהה: מדוע התורות הקוסמוגוניות של אמצע המאה התשע-עשרה היוו איום כה חזק על המסד הדתי המערבי עד כי הכריזו עליה מלחמת חרמה? שהרי תורות האבולוציה של למארק או של דרווין לא היוו איום גדול יותר על מאמיני ספר בראשית מאשר תורת קדמות העולם של התקופה הנאו-אריסטוטלית, ואם אז הצליחו הוגים כגון אבן סינא, רמב"ם או תומאס איש אקווינס לפתור את הבעיה, מדוע לא עתה? ולכן יש להניח שדווקא האווירה הסוציו-פוליטית ששררה בתקופה שבה נתחדשו תיאוריות אלה, תקופה שבה חל ניסיון עיקש של מדינאים ומדענים לשחרר את אירופה מכבלי הכנסייה הקתולית, היא שגרמה לשינוי. המהפכה הצרפתית חרטה על דגלה שחרור ממרות הכנסייה. רעיון הקידמה שפותח אז עמד בסתירה לתפיסה הנוצרית של הנפילה מאז החטא הקדום של חווה. אלת החכמה הייתה לסמל הראשי של המהפכה שהעלתה על נס את השכל האנושי לעומת ההתגלות. כמו כן, היה ניסיון נפל לשנות את לוח השנה משבוע המכיל שבעה ימים, מושג המושתת על המקרא, לשבוע של עשרה ימים. לאחר שדרוויין פרסם את חיבורו "מקור המינים" באמצע המאה התשע-עשרה, ראו בתיאוריה זו בסיס לבניית תפיסת עולם חילונית. עוד לפני דרווין, הכין המדען הצרפתי פייר לפלאס, שהיה מקורב לנפוליון הראשון, את הקרקע לתפיסה החדשה בהראותו שאין צורך בהתערבות עליונה כדי להסביר את תנועתם של כוכבי הלכת כפי שחשב ניוטון. על מקומו של האל בתיאוריה הקוסמוגונית שלו, הוא ענה: "אין לי

60 תפארת ישראל, סדר נזיקין, סוף כרך א, דרוש אור החיים ד ע"א.

צורך בהיפותיזות כאלה".⁶¹ ברור אם כן, שהיו כאן שיקולים סוציו-דתיים שחרגו מעבר לסוגיה הגותית גרידא.⁶² הכנסייה, שדגלה בדוגמה של עולם הנברא בשישה ימים לפני קרוב לששת אלפים שנה, נאלצה להגן על עצמה בכל כוחותיה. חוקר המדעים רונלד נמברס, כתב באריכות על המאבק שבין הממסד הדתי הנוצרי בארה"ב ובין תורת האבולוציה מאז סוף המאה התשע-עשרה.⁶³ מאבק זה הגיע לשיאו בשנות העשרים של המאה העשרים עם משפט הקופים, כפי שהוא כונה אז; המשפט של ג'ון סקופס, מורה למדעים בתיכון מקומי, מול הדמוקרט השמרני ויליאם ברייאן, בדייטון טנסי. המשפט היה סביב חוק שנחקק בבית הנבחרים של טנסי בשנת 1925, האוסר על הוראת מעשה הבריאה שלא על-פי המסופר במקרא וממילא שלל את כניסתה של תורת האבולוציה לבתי הספר הממלכתיים.⁶⁴

האם נוצרו היקום והאדם לפני ששת אלפים שנה או לפני מיליארדים של שנים? האם נוצרו המינים באופן של התפתחות או בבריאה ספונטנית? לא אכנס כאן לסוגיות אלה שעמדתי עליהן ארוכות במאמר אחר,⁶⁵ אלא ברצוני היה לעמוד כאן על אחד הנושאים העיקריים של סוגיה זו, והוא סוגיית משך זמן בריאת העולם על-פי הפרשנות הקבלית למקרא.

צודק המדען ס' גולד שבמעבר שבין תפיסת עולם הנברא בשישה ימים לבין תפיסת עולם שנוצר במשך מיליארדי שנים חל שינוי תודעתי שאיים על התפיסה האנתרופוצנטרית.⁶⁶ כמו המהפכה של קופרניקוס בזמנו שהסיטה את כדור הארץ, מקום מושבו של האדם, ממרכז היקום אל מקום שולי יותר, כן משך זמן של מיליארדים של שנים שאינו נתפס בשכל אנוש, מביא את האדם לתמוה על מקומו במערכת הכללית. מאידך, אפשר לטעון שדווקא ריבוי ההכנות עד האדם מצביע על חשיבות האדם במערכת זו. בעצם הופעת האדם בסוף התהליך, כדברי הגמרא "יתוש קדמך",⁶⁷ אפשר לראות אלמנט של ענווה וגדולה כאחד. במאמר זה, לא דנתי בלגיטימיות של תורת ההתפתחות מול התפיסה היהודית הקלאסית, כי אם בסוגיה אחת, והיא שאלת משך זמן הבריאה במקרא על-פי הפרשנות הקבלית.

61 לסקירה קצרה על חייו של לפלאס ראה: Encyclopaedia Britannica, Chicago 1985, Vol. 7, pp. 157-158. לסקירה רחבה יותר, ראה: Dictionary of Scientific Biographies, NY 1978, xv, Supplement I, pp. 273-387

62 כלשונו של המדען האמריקאי סטיבן ג' גולד, "Scientists are not robotic inducing machines that infer structures of explanation only from regularities observed in natural phenomena... scientists are human beings, immersed in culture, and struggling with all the curious tools of inference that mind permits", S. J. Gould, *Times Arrow, Times Cycle: Myth and Metaphor in the Discovery of Geological Time*, London 1987, pp. 6-7

63 Ronald Numbers, *Darwinism Comes to America*, Cambridge Mass. 1988

64 ראה ר' נמברס, לעיל הערה 63, עמ' 76-91.

65 R. Shuchat, "Attitudes" (above note 45), pp. 15-49

66 ראה גולד, לעיל הערה 62, עמ' 1-19.

67 סנהדרין לח ע"א.

ההאמינו חכמי הקבלה כי העולם נברא בשישה ימים?

בגישתנו לשאלה זו עלינו לזכור את ההבדל המשמעותי שבין הגישה היהודית לתנ"ך ובין הגישה הנוצרית. מול הפרשן הנוצרי עומדים פשטי הכתובים המקודשים. כל פירוש הוא ניסיון ביד האדם לקרב את הטקסט אל השכל. היהדות, הדוגלת בלגיטימיות של תורה שבעל-פה לפרש את הטקסט, מסתכלת על כל טקסט מקראי דרך המשקפיים של תורה שבעל-פה. אין זה גורע מניסיונות חכמי ישראל לפרש את פשטי הכתובים, ואין מקרא יוצא מידי פשוטו. ברם, בנושאים הנוגעים בעיקרי האמונה או בענייני הלכה, יש מעמד של בכורה לתורה שבעל-פה על זו שבכתב אפילו כשהיא סותרת את פשטה של התורה שבכתב. ועובדה היא, שעל-פי מסורת ישראל סופרים ארבעים ותשעה יום של ספירת העומר מיום שני של חג הפסח אף שהתורה כתבה: "וספרתם לכם ממחרת השבת" (ויקרא כג, טו). כלומר, אם מדברים על היהדות כמובן של אמונות ודעות הקבילות על המאמין, הרי שאין התורה שבכתב קבילה ללא האמירה של תורה שבעל-פה. הדבר נכון שבעתיים בקשר לפרשת בראשית שעל-פי המשנה היא אחת משני סודות התורה שעליה נאמר: "אין דורשין במעשה בראשית בשנים". וכדברי הרא"ה קוק: "שהרי הכל יודעים שמעשה בראשית הם מכלל סתרי תורה, ואם היו כל הדברים רק פשוטם איזה סתר יש כאן?⁶⁸ ועל כן, אם באים לטעון שיש סתירה בין פרשת בראשית לבין תורות מדעיות חדישות זהו עניין של תפיסה פרשנית בלבד. ולכן כל האופציות פתוחות לפני הפרשן, וכפי שכתב הרמב"ם: "דע כי הימנעותנו מלדגול בקדמות העולם אינה בגלל הכתוב בתורה בעולם מחודש. כי אין הכתובים המצביעים על חידוש העולם מרובים מן הכתובים המצביעים על היות האלוה בעל גוף, וגם אין שערי הפירוש בעניין חידוש העולם נעולים בפנינו".⁶⁹ לעומת זאת, אם באים לשאול אם יש סתירה בין אמונת ישראל לבין התורות המדעיות החדשות, יש לבחון מה אכן התרחש בפרשת בראשית על-פי מסורת התורה שבעל-פה לפני שממהרים לטעון לסתירה. על סוגיה זו דנתי במאמרי שם ולא אחזור על עצמי. כאן רציתי לעמוד על השאלה האם חכמי הקבלה האמינו שהעולם נברא בשישה ימים? כפי שהקדמתי ואמרת, כשם שיש לגיטימיות לבעלי המסורות שבעל-פה לבחון מחדש את הטקסטים המקראיים, כן המקובלים ראו במסורות העתיקות של חכמת הקבלה תשתית לגיטימית לבחון מחדש את הבנתנו בפרשת בראשית. שהרי לפי דעתם, אם יש סוד במעשה בראשית, אין לנו אלא כלי תורת הקבלה לפענחו.

68 אגרות ראייה, ירושלים תש"ג, א, צא, עמ' קה.

69 מו"נ ח"ב כה (מהדורת מ' שורץ, ת"א תשס"ג).

